

- J.M. Blaut, *Eight Eurocentric Historians*, The Guilford Press, 2000, 228 p.
Değerlendiren: Fatih Durgun*

James Morris Blaut, 2000 yılında hayata gözlerini yummuş olan bir antropolog ve coğrafyacı. Blaut, Amerikan akademik çevrelerinde köylülük, tarım ve kültürel ekoloji üzerine yapmış olduğu alan çalışmalarıyla önemli bir yer edinmiş olsa da dünya ölçeğinde bilinir ve okunur bir yazar olmasını sağlayan eserleri, kendi temel çalışma sahasının dışından gelmekte. Blaut'un ilgi alanlarında meta anlatıların eleştirisi merkezi bir yere sahip ve milliyetçilikten ilerleme kavramına ve Avrupamerkezciliğe kadar, aslında birbirleriyle ilintili olan temel meseleleri ele alıyor. *Eight Eurocentric Historians*, yazarın 1993'te *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History* isimli eserini yayımlayarak başlamış olduğu Avrupamerkezcilik eleştirisi üçlemesinin ikinci eseri. Blaut, üçlemesini *Decolonizing the Past* isimli eseriyle tamamlamak istiyordu. Ancak yakalandığı amansız kanser hastalığı, projesini tamamlamasına izin vermedi.

Eight Eurocentric Historians, adından da anlaşılacağı gibi dünya tarihi üzerine büyük anlatılar geliştiren sekiz tarihçinin Avrupamerkezcî bakış açısıyla ürettikleri eserlerine odaklanıyor. Blaut'un irdelediği tarihçilerin eserlerindeki ortak mesele, dünya tarihinde Avrupa'nın modern dünyayı kurması. Diğer bir ifadeyle, Batı'nın dünya hegemonyasını oluşturup dünya tarihinin biricik modeli konumuna yerleşmesi ve Batı'nın hangi faktörler neticesinde bu noktaya ulaştığı sorusu. Doğu toplumlarının Batı'nın geldiği noktaya gelememesi, Batı'nın yükselişine eş değer bir başarı ortaya koyamaması ise belirtilen sorunun içinde olan, ancak açıklanması zorunlu olan bir diğer mesele.

Blaut, bu eserinde üçleme projesinin ilk eseri olan *the Colonizer's World*'deki teorik çerçeveye sadık kalıyor. Eserin giriş bölümünde de bunu açıklıkla ifade ediyor. Blaut'a göre 1492 yılında Amerika'nın Columbus tarafından keşfi ve sonrasında kıtada oluşan Avrupalı tahakküm ve kıta zenginliklerinin Avrupa'ya akışı, Avrupa'nın dünyanın diğer bölgelerinin aksine modern-kapitalist sisteme dönüşümü ve dünya hegemonyasını oluşturmasında kilit rol oynayan faktörler olarak zikrediliyor. Bu süreçte, Yeni Dünya'dan Eski Dünya'ya olan altın ve gümüş gibi değerli maden kaynaklarının akışı, kapitalist birikimi mümkün hâle getirmiş ve ticari sınıfları tedricî bir biçimde burjuvaziye dönüştürebilmiştir. Böyle bir maddi gelişme hızının doğal sonucu ise Batı'nın kendi ekonomik ve toplumsal sistemini derin bir şekilde dönüştürmesi, dünya tarihinde gözle görülebilir ölçekte yükselişi ve dahası dünya siyasal-ekonomik sisteminin merkezine oturabilmesidir (s. 2). Yoksa, 1500'lerden önce dünyanın diğer coğrafyalarıyla Avrupa arasında gelişmişlik, teknoloji gibi maddi nitelikler açısından herhangi bir fark yoktur Blaut'a göre.

* Dr., Avrupa Tarihçisi.

Buradan anlaşılacağı gibi, 1492 sonrası maddi gelişim temelli bir açıklama Blaut'un teorik çerçevesini oluşturuyor. Peki, Blaut'un Avrupamerkezci olarak adlandırdığı tarihçilerin Batı'nın yükselişinin nedenleri üzerine yaptığı açıklamalarda eksik ve yanlış bulunduğu noktalar neler? Blaut, yine eserinin giriş kısmında Avrupamerkezci bakış açısının kendi tarihsel süreci içinde Avrupa Hristiyanlığı, Avrupalı ırkların üstünlüğü, Avrupa'nın doğal çevre ve ikliminin özgün karakterleri, yenilikçi ve gelişmeye açık kültürü gibi dört temel varsayımdan hareket ettiğine vurgu yapıyor. Seküler-modern anlatıların daha revaçta olduğu modern zamanlarda ise Avrupamerkezciliğin çevresel ve kültürel faktörler üzerinden sürekli olarak ve yeniden üretildiğini belirtiyor. Böylesine kemikleşmiş ve gelenekselleşmiş olan Avrupamerkezciliği ise hatalı bir tarih anlayışına ve kötü bir coğrafya bilgisine dayalı külliyen yanlış bir perspektif olarak mahkâm etmeye çalışıyor (s. 1). Blaut'un Avrupamerkezci anlatının özüne ilişkin açıklaması, Avrupamerkezciliği sağlam temellerde tanımlayabildiğini gösteriyor.

Kuşkusuz Blaut, Avrupamerkezci dünya anlatısının "bir teoriden daha fazlası" olduğunu söylerken haklı görünüyor. Kendisinin isabetli bir biçimde belirttiği gibi Avrupamerkezcilik, birbiriyle ilişkisi zayıf bağlantılarla kurulmuş olan varsayımlar yığını biçimde karşımıza çıkıyor (s. 3). Bu varsayımlar ise her ne kadar kimi zaman tarihsel ve ampirik kanıtlara dayanıyor olsa da çoğunlukla fragmanlar biçiminde keyfi olarak oluşturulan ön kabuller. Blaut, yukarıda belirttiğimiz teorik çerçevesi ve Avrupamerkezcilik anlayışı doğrultusunda seçtiği her bir tarihçinin, Avrupamerkezci dünya tarihi yazımını tarihçilerin eserlerine yoğunlaşarak irdeliyor ve eserlerindeki yanlışlıkları ve ampirik kanıt yoksunluğunu ortaya koyuyor. Blaut'un eserinde her bir tarihçinin Avrupamerkezci anlatılarının ayrı ayrı bölümler hâlinde incelenmesi ve eleştirilmesi, yazarların eserlerindeki zayıflıkları ve hatta kimi durumlarda entelektüel ve bilimsel acizyetlerini, bölümlerin içinde bütünlüklü bir biçimde görmemizi sağlıyor olsa da yazarların Avrupamerkezci anlatılarında hangi temaların öne çıktığını net bir biçimde görebilmeyi zorlaştırıyor. Belki de bu yüzden Blaut, eserinin sonlarında *checklist* (kontrol listesi) başlıklı ayrı bir bölüm açarak Avrupamerkezci anlatılarda öne çıkan noktaları ve bunlardan hangisinin hangi yazarlarda ortak biçimde dillendirildiğini kategorik bir biçimde gösteriyor. Blaut'un kitabın giriş bölümünde sistematik olarak kitabının amacını ve Avrupamerkezcilikten ne anladığını ortaya koyması gibi *Checklist* ve *the Model* başlıklı son iki bölümü de retrospektif olarak kitapta eleştiri getirilen noktaları ve Blaut'un temel argümanlarını görmemizi sağlıyor. Ancak, giriş ve son iki bölüme bakarak kitabın ana bölümlerinin detaylı bir okumasının gereksiz olduğu düşünülmemeli. Aksine, Blaut'un bu bölümlerdeki derinlikli analizi ve incelenen eserlerin yapısökümü, sadece yazarların Avrupamerkezci bakış açılarını gözler önüne sermiyor, bununla birlikte eserlerinin tarihsel ve ilmi değerlerinin olup olmadığı konusunda da okuyucuya ciddi bir perspektif sunuyor.

Blaut'un vurgu yaptığı ve eleştiriler ortaya koyduğu temaların başında, çevresel determinizm kavramı geliyor. Eserde zikredilen tarihçilerden Eric L. Jones (*the European*

Miracle), David Landes (*The Wealth and Poverty of Nations*) ve Jared Diamond (*Guns, Germs and Steel*), coğrafi etkenlerin Avrupa'nın dünya tarihinde belirleyici bir konuma gelmesini sağlayan temel unsur olduğunu öne sürüyorlar. Öncelikli olarak Avrupamerkezci tarih anlatısı, Avrupa'nın âdeta tanrısal bir hediye gibi sunulan çevresel, coğrafi özgünlüklere sahip olduğunu ve Batı'nın üstünlüğünü kurumsallaştırmasında bu faktörün belirleyici olduğunu varsayıyor. Avrupa'nın yumuşak olduğu varsayılan ikliminin, daha sıcak ve tropikal olduğu düşünülen dünyanın diğer bölgelerine nazaran gelişmeye ve ilerlemeye uygun bir toplumsal formasyon oluşmasına katkı sağladığı iddia ediliyor (s. 77). Jones'un kitabında görülen, herhangi bir ampirik temele dayanmayan absürd denilebilecek bir iddia ise Blaut'un belirttiği gibi Avrupamerkezci anlatının ampirik olmaktan uzak ve mitik niteliğini ortaya koyuyor. Jones, Avrupa dışındaki coğrafyalardaki toplumların sıcak iklimden dolayı yaratıcı insan enerjisi bakımından Avrupalılara göre dezavantajlı konumda olduklarını öne sürüyor (s. 78).

Blaut'un da vurguladığı gibi bu tür hipotezler, hiçbir bilimsel ve ampirik temele dayanmamakta. Hatta bu tür kültürel ırkçılık içeren fantezilerin ciddi bilimsel çalışmalar neticesinde çürütüldüğü de bilinmekte. Blaut'a göre çevresel determinizmin en belirgin biçimde görülebildiği metin ise Diamond'un yukarıda ismi geçen eseri. Diamond, çevresel faktörlerin tarihte lokomotif bir rol oynadığını öngörürken Avro-Asya'nın iklimsel özellikleri yanında tarım toplumlarının tarihin erken dönemlerinde kurulabilmesi, tarımsal üretimin geliştirilebilmesi için en uygun çevresel ortama sahip olduğunu iddia ediyor (s. 150-159). Blaut'a göre ise bu varsayımın herhangi bir geçerli bilimsel dayanağı yok. Diamond'un amacı ise Avrupamerkezci bir mesajı açık seçik olmasa bile metin arasında vermek. Blaut, toptancı bir biçimde Diamond'un argümanlarını reddediyor ve Diamond'un Akdeniz çevresi uygarlıklarını tarihin merkezine yerleştirerek, ilerlemenin ve gelişmenin sürekli olarak Batı'ya doğru olduğunu varsaydığını belirtiyor (s. 154). Diamond'un böylesine açık bir Avrupamerkezci niyetinin olup olmadığı tartışılabilir. En azından Diamond, bunu anlatısının temeline yerleştirmiyor. Ama Blaut için Diamond'un entelektüel gündeminde bu var. Blaut'un eleştirdiği tarihçilerden Michael Mann'ın *The Sources of Social Power* isimli eserinde, Diamond ve Jones'a nazaran niyet olarak Avrupamerkezci bir bakış açısına sahip olduğu öne sürülebilir. Weberyen politik ve teorik çerçeveyi temel alarak Orta Çağ'dan bugüne kadar çevresel faktörler, teknolojik gelişme ve Batı'ya özgün bir rasyonalite ve politik gelişim çizgisi ekseninde Avrupa uygarlığının bireysellik, özgürlük ve modern gelişmeyi üretebildiğini iddia ediyor (s. 121-122). Benzer argümanları, eleştiri konusu olan yazarlardan Lynn White'in *Medieval Technology and Social Change* ve John A. Hall'un *Powers and Liberties* isimli eserlerinde de görebilmek mümkün. Hall'un herhangi bir bilimsel dayanağı olmaksızın Hristiyanlığın modern devlet oluşumları için entelektüel ve teolojik açıdan elverişli bir ortam oluşturduğundan dolayı, dünya tarihinde sadece Avrupa ülkelerinin modern inşa edebildiği iddiası (s. 145) ve benzerleri ise Blaut'un

incelediği eserlerin tarihçiliklerini sorgulamakta ne kadar haklı olduğunu gösteriyor. *Checklist* bölümünde özetlenen Avrupalılar yenilikçi ve ilerlemeciydi, Avrupalılar etik demokratik değerlere sahipti, Avrupalılar sadece teknolojik ilerlemeler kaydetmediler; buna ek olarak iyi beslenme imkânlarına sahiptiler, doğum kontrolü vasıtasıyla nüfus problemlerine izin vermediler, serbest pazar ekonomisi ve kentleşmeyi kendi rasyonaliteleri sayesinde başardılar vb. argümanların (s. 200-202) her biri, Avrupamerkezciliğin problemleri bir yaklaşım olduğunu ve tarihsel olarak çok eskilere dayanan bu yaklaşımların Batı akademisinin saygın tarihçilerinin metinlerinde bilimselmiş gibi sunulmaları yeniden üretildiğini ortaya koymakta. Blaut'un eleştirdiği bu problemleri argümanların hemen hemen hepsinin tarihi, erken modern döneme ve Aydınlanma'ya kadar geri götürülebilecek olan Oryantal Despotizm (Doğu Despotizmi) görüşünün çeşitli veçhelerinden ibaret ve zikredilen tarihçilerin yaptıkları ise bu Avrupamerkezci argümanları modern akademiye ve Batılı ortalama okuyucuya sunmak.

Kitapta eleştirilen tarihçilerden Brenner'in feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmaları bağlamında Avrupa tarihinin Orta Çağ'da kendi iç bünyesinde bu geçişi mümkün kılacak imkânlarla sahip olduğunu öne süren tezlerinin, adı geçen diğer tarihçilerin tezleriyle eş değermiş gibi gösterilmesi ise sorunlu bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. En azından Brenner'in böyle bir amacının olmadığı özellikle vurgulanmalıydı. Nihayetinde Brenner, Avrupalı bir Marxistti ve kapitalist toplumun içsel çözümü için Avrupamerkezli bir değerlendirme yapması kaçınılmazdı. Blaut'un kitabında Doğu Despotizmi kavramından türetilen argümanların derli toplu bir sunumu ve eleştirisi dışında, Max Weber'in Avrupamerkezci düşünce ve tarihçiler üzerindeki etkisini, "Max Weber hâlen Avrupamerkezci Tarihyazımının manevi babasıdır." (s. 204) diyerek vurgulaması da önemli. Weber, 20. yüzyıl öncesinde daha vulgarize bir dille ifade edilen Avrupamerkezci argümanları, modern sosyal bilimlerin kavramlarını kullanarak ve kendisi de yeni kavramlar üreterek daha güçlü bir söylem hâline getiren bir modern düşünür ve sosyal bilimci. Weber, II. Dünya Savaşı sonrasında düşünceleri ve teorileriyle, özellikle Anglosakson dünyada Marksizme bir panzehir olabileceği ve yazdıklarının modernleşme süreçlerini açıklamada işlevsel olduğu düşüncesiyle çok öne çıkarılan ve etkisi tartışılmaz bir isim. Bu bağlamda, Weber'in İngilizce konuşulan ülkelerden gelen ve modern dönemde yazan tarihçilere böylesine bir etkide bulunması ise gayet doğal.

Blaut'un eserinin yukarıda belirtilen olumlu niteliklerinin yanında hem içerik hem de biçim olarak eleştirilebilecek kimi yanlara sahip olduğunu da söylemek gerekiyor. Blaut'un eserinin ana hatlarını incelemek, eserde içkin olan bir problemin ortaya konulmasını gerektiriyor. Blaut'un yazdıklarına, özellikle de ölümüne yakın dönemlerdekilere dikkatlice bakıldığında, onun, alan çalışmalarından meta anlatılara doğru bir eğilim gösterdiğini söylemek mümkün. Burada çelişik bir durum varmış gibi görünebilir. Çünkü yukarıda vurguladığımız gibi Blaut, coşkulu bir biçimde meta anlatılara saldıran bir yazar. Ancak kendisi de teorik bir çerçeveye sunmak adına meta anlatı oluşturuyor.

Batı'nın yükselişini kendi içinde eleştiriye tabi tutmaksızın bir veri olarak kabul ediyor ve 1492 yılına, kırılma noktası olduğundan dolayı fazla değer atfediyor. Modernleşmeyi ve maddi olarak daha müreffeh bir konuma gelmeyi tarihsel gelişmede başarının kaçınılmaz ölçütü olarak koyması, Blaut'un da aslında modern Batılı paradigmanın kalıpları içinde düşünmeye alışık bir yazar olduğunun göstergesi. Öte yandan, 1492 sonrasında Avrupa'ya büyük bir miktarda akan Yeni Dünya zenginliklerinin, Avrupa'nın maddi sıçramasında temel bir rol oynadığına ilişkin görüşte akademik dünyada eleştirilen hatta popüleritesini kaybetmeye başlayan bir görüş. Ayrıca, maddi zenginliğin bütün toplum katmanlarına yayılabilmesi ve dünyanın diğer bütün bölgelerine nispetle böylesine sistematik bir büyüme ve hegemonya kurmaya yeter bir neden olarak öne sürülebilmesi pek tatmin edici bir açıklama gibi görünmüyor. Blaut, bunları bilmiyor muydu ya da yok mu saymıştı? Bunu bilemiyoruz. Ancak, bilimsel literatürden bihaber olarak sıklıkla eleştirdiği tarihçilerin durumuna düşmesi açısından bu nokta dikkate değer. Blaut'un feodalizm, modernleşme ve ilerleme gibi Avrupamerkezci kavramlara hiçbir eleştiri getirmediği, hatta bunları da tarihsel-bilimsel bir veri olarak kabul ettiğini de söylemek gerekiyor. Oysa örneğin feodalizmin bir sistem olarak tarihte var olup olmadığı sorunu, bugün Avrupa tarihçiliğinde bilinen ve üzerinde durulan bir mesele. Blaut'un, dünya tarihi perspektifinden meta-anlatı kurmanın handikaplarını göz önünde bulundurarak eleştirdiği tarihçilerin metinlerine daha insaflı yaklaşması gerekirdi. Oysa belki de eserini daha popüler ve okunabilir kılmak için saldırgan bir üslup takınmayı seçti. Blaut'un eserini, Avrupamerkezçiliğin temel nosyonlarını bütüncül bir biçimde görmek için okumak gerekir; ama Avrupamerkezci eleştirinin ve dünya tarihi perspektifinin kendi içsel çelişkilerini gözeterek.